

Tomasz Studzieniecki

Uniwersytet Morski w Gdyni

tomaszstudzieniecki@wp.pl

Destynacje transgraniczne w Europie – identyfikacja, klasyfikacja i perspektywy rozwoju

Streszczenie

Przedmiotem badań podjętych w opracowaniu są destynacje transgraniczne. Celem teoretycznym pracy jest identyfikacja ich atrybutów oraz opracowanie klasyfikacji porządkującej. Celem praktycznym jest wskazanie perspektyw rozwoju destynacji transgranicznych. Na potrzeby pracy zostały przeprowadzone studia literaturowe. Uzupełnione zostały one analizą źródeł wtórnych. Z wykorzystaniem metody indukcyjnej wyodrębniono trzy typy destynacji, to jest destynacje punktowe, linearne i przestrzenne. Za destynacje punktowe uznać można trójstyki, szczyty górskie a także skrajne punkty graniczne danego państwa. Destynacjami linearnymi są granice państwowe, które w układzie dwuwymiarowym są liniami. Z kolei destynacjami przestrzennymi są obiekty (np. hotel, restauracja, biblioteka) oraz obszary (np. euroregiony, Europejskie Ugrupowania Współpracy Terytorialnej, makroregiony UE).

Badania wykazały, że granice są atrakcjami turystycznymi na bazie których kreuje się unikalne destynacje turystyczne. Problem destynacji transgranicznych jest w literaturze dopiero rozpoznawany i wymaga dalszych badań naukowych.

Słowa kluczowe: organizacja, promocja, destynacja, transgraniczna, turystyka

Summary

Cross-border destinations are the research problem undertaken in the study. The purpose of the work is to identify their attributes and develop ordering typology. An additional goal is to analyse perspectives of cross-border destinations' development.

Literature studies were carried out for the purpose of this work. They were supplemented with an analysis of secondary sources. Using the induction method, three types of destinations were distinguished, i.e. point, linear and spatial destinations. Tripoints, mountain peaks, and furthest points on the borders of a give country can be considered point destinations. Linear destinations are state borders, which are lines in two-dimensional space. In turn, spatial destinations can function as objects (e.g. hotel, restaurant, library) and areas (e. g. Euroregions, European Groupings of Territorial Cooperation, EU macroregions). Studies have shown that borders are tourist attractions on the basis of which unique tourist destinations are created. The problem of cross-border destinations is being recognized in the literature and requires further scientific research.

Keywords: organization, promotion, destination, cross-border, tourism

Wstęp

Interdyscyplinarna teoria turystyki od dawna zajmuje się problematyką granic państwowych. Na uwagę zasługuje dualna interpretacja granicy jako bariery i stymulatora turystyki. Zmienia się funkcja i organizacja granic. W UE miękną granice wewnątrz, lecz wzmacniają się granice zewnętrzne. Należy jednak zauważyć, że na obu tych granicach rozwija się współpraca transgraniczna. W istotny sposób stymuluje ona rozwój nowych destynacji. Granica staje się atrakcją a destynacja transgraniczna staje się produktem. Rodzą się nowe destynacje, których rdzeniem jest granica państwa. Transgraniczne destynacje turystyczne są dziełem przyrody lub człowieka. Ich geneza i rozwój są bardzo zróżnicowane. Pojawiają się nowe wyzwania teoretyczne i praktyczne związane z rozwojem tych destynacji. Dlatego potrzebą i wyzwaniem staje się uporządkowanie i wzbogacenie teorii a także analiza dotychczasowych rozwiązań teoretycznych i praktycznych.

Destynacja transgraniczna w ujęciu teoretycznym

Istota i specyfika destynacji

Termin „destynacja turystyczna” wszedł do polskiej literatury naukowej stosunkowo niedawno. Początkowo wzbudzał liczne kontrowersje. Tymczasem literatura anglojęzyczna od dłuższego czasu posługuje się terminem „tourist destination” (Leiper, 1979). Słowo „destynacja” pochodzi z języka angielskiego (ang. destination) i oznacza cel lub przeznaczenie. W kontekście ruchu turystycznego jest to cel podróży, czyli miejsce do którego udaje się turysta. Istnieje wiele podejść zmierzających do konceptualizacji i interpretacji destynacji turystycznej (Borzyszkowski, 2012; Studzieniecki, Palmowski, 2019). Eksponuje się terytorialny wymiar destynacji i używa się tego terminu zamiennie z takimi pojęciami jak „obszar recepcji” (Niezgoda, 2006). Destynacja turystyczna bywa synonimem regionu turystycznego (Wanagos, 2000). Jednak pojęcia te nie są tożsame. Dziewoński (1967) zwraca uwagę na wieloznaczną interpretację pojęcia regionu, rozumianego jako:

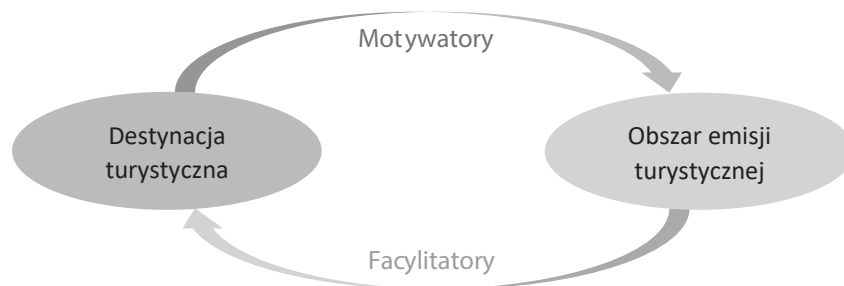
1. narzędzie badawcze (np. region statystyczny),
2. narzędzie działania, czyli region wytyczony do celów organizacyjnych (region planistyczny, region administracyjny),
3. przedmiot poznania.

Regiony turystyczne stanowią część przestrzeni turystycznej, a dokładniej przestrzeni geograficznej, której właściwości determinują ich funkcjonowanie (Fedyk i in. 2017). Liszewski (2003) podkreśla, że region turystyczny stanowi jedną z form podziału funkcjonalnego przestrzeni geograficznej. Główne cechy regionu, czyli jego zwartość przestrzenna oraz spójność i powiązania wewnętrzne, wydają się być ważnymi cechami również regionu turystycznego. Cechy te niekiedy można przypisać destynacji turystycznej. Kruczek (2017) przewiduje,

że w nieodległej przyszłości termin „destynacja turystyczna” może nawet wyprzeć termin „region turystyczny”. W kontekście badań naukowych poświęconych turystyce teza ta wydaje się nieuprawniona. Pojęcie regionu, w tym regionu turystycznego ma mocny fundament i znajduje zastosowanie w wielu dyscyplinach naukowych. Brakuje zatem przesłanek by uznać, że słowo „region” może zastąpić termin destynacja.

Zdaniem Borzyszkowskiego (2012) w naukach społecznych pojęcie destynacji wykracza poza interpretacje geograficzne. Można je rozumieć jako połączenie zasobów, które są w stanie przyciągnąć turystów do konkretnego miejsca.

Panasiuk (2017) zwraca uwagę na aspekt ekonomiczny terminu destynacja. Wyodrębnia stronę podaźową i popytową destynacji, wskazuje kluczowe podmioty zarządzające turystyką w destynacji. W takim ujęciu destynacja jest składową systemu turystycznego. (Studzeniecki, Kurjata, 2010; Panasiuk, 2015). System taki składa się z obszaru recepcji (czyli destynacji), obszaru emisji i kanałów łączących te obszary (Więckowski, 2010). W nauce istnieje bardzo wiele koncepcji systemów turystycznych. Jednak zdaniem autora warto zaproponować taki model systemu, który eksponuje kluczowe czynniki wpływające na ruch turystyczny do destynacji to jest motywatory i facylitatory. Pierwsze motywują podróżnych do przyjazdu drugie ułatwiają im dotarcie do destynacji (ryc. 1).

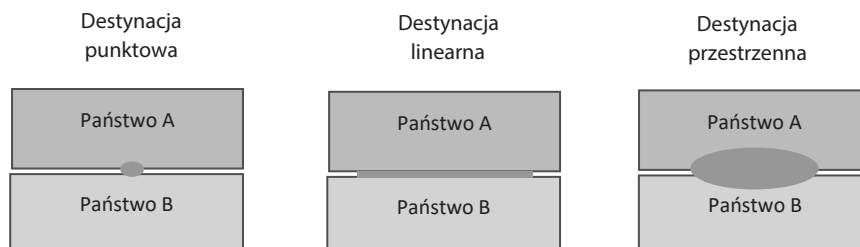
Ryc. 1. Obszar recepcji turystycznej jako element sytemu turystycznego

Źródło: opracowanie własne

Specyfika i typologia destynacji transgranicznych

Szczególnym przypadkiem destynacji są destynacje transgraniczne (Panasiuk 2015). Ich cechą specyficzną jest lokalizacja na obszarze co najmniej 2 państw. Transgraniczne destynacje turystyczne można podzielić na naturalne (np. zbiorniki wodne, pasma górskie) oraz antropogeniczne (np. obiekty, miasta). Delimitacja transgranicznej destynacji turystycznej może być obiektywna (np. wynikająca z granic geograficznych) lub subiektywna (wyznaczona przez badaczy, planistów itp.). Coraz częściej delimitacja zdeterminowana jest zakresem przestrzennym współpracy transgranicznej (Studzeniecki, 2008). Dlatego czynnik współpracy międzynarodowej, w tym współpracy terytorialnej, nabiera szczególnego znaczenia w wyznaczaniu granic delimitacji transgranicznych (Studzeniecki, 2005).

W kontekście granicy państwowej pojawia się potrzeba zastosowania rozszerzającej interpretacji transgranicznych destynacji turystycznych. Termin destynacja turystyczna jest na tyle pojemny, że pozwala na wyodrębnienie 3 typów destynacji (Studzieniecki, Spiriajevas, 2019): punktowych, liniarnych i przestrzennych (ryc. 2). Przedstawiona wyżej typologia ma charakter umowny. Jednak w kontekście granic państwa może pełnić ważną funkcję porządkującą. Kryterium podziału jest rdzeń destynacji, który w ujęciu dwuwymiarowym jest punktem, linią lub przestrzenią. Taki podział wydaje się logicznie poprawny. Spełnia bowiem warunek jednoznaczności i zupełności. Destynacje, podobnie jak produkty turystyczne można również podzielić na realne (już istniejące) oraz potencjalne (dopiero planowane).

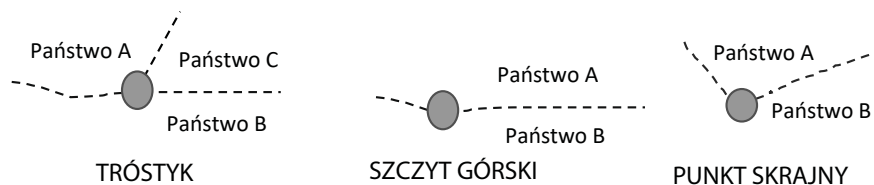
Ryc. 2. Typologia destynacji transgranicznych w ujęciu przestrzennym

Źródło: opracowanie własne

Destynacje przestrzenne stanowią najliczniejszą i najbardziej zróżnicowaną grupę destynacji transgranicznych. Ich szczegółowe omówienie wykracza poza formułę niniejszego artykułu. Dlatego temat ten zostanie jedynie zasygnalizowany poprzez prezentację przykładowych kategorii obiektów transgranicznych i obszarów transgranicznych.

Destynacje punktowe

Koncepcja punktowej destynacji turystycznej nawiązuje do idei punktowej atrakcji oraz punktowego produktu turystycznego (Kaczmarek i in., 2002). Jednak w przypadku granicy państwowej nabiera charakteru bardziej dosłownego. W przestrzeni dwuwymiarowej granica jest linią. Dlatego wyznaczenie punktu może być dokonane za pomocą linii dochodzącej granicy lub charakterystycznego miejsca na granicy (ryc. 3).

Ryc. 3. Transgraniczne destynacje punktowe

Źródło: opracowanie własne

Destynacjami punktowymi mogą być trójstyki, czyli miejsca przecięcia trzech granic państwowych. Innym przykładem destynacji punktowej mogą być najwyższe miejsca znajdujące się na granicy, lub najdalej wysunięte punkty granicy państwa. Określenie liczby trójstyków w Europie zależy od delimitacji samej Europy. A to jest wciąż kwestią sporną. Można przyjąć, że liczba trójstyków wynosi około 50. Bezdyskusyjnie łatwiej jest określić liczbę trójstyków w danym państwie. Przykładowo na granicach Polski znajduje się 6 trójstyków. Stały się one atrakcjami turystycznymi, chętnie odwiedzanymi przez turystów. W pobliżu trójstyków buduje się parkingi, wiaty, punkty gastronomiczne. Należy jednak zauważyć, że tylko trójstyki na granicach wewnętrznych dostępne są technicznie dla turystów (ryc. 4). W pozostałych przypadkach są albo niedostępne albo ich zagospodarowanie turystyczne (najczęściej budowa znaku trójstykowego, pomnika, tablicy) znajduje się w niewielkiej odległości od punktu przecięcia 3 granic (ryc. 5).

Ryc. 4. Trójstyk Belgia-Holandia-Niemcy

Źródło: www.wikimedia.org

Ryc. 5. Trójstyk Polska-Litwa-Rosja

Źródło: www.wikimedia.org

Odmienny charakter mają transgraniczne szczyty górskie. Jest ich niewiele, nie zawsze są dostępne. Przykładem znanej destynacji transgranicznej jest położony w Tatrach na granicy polsko-słowackiej szczyt Rysy. Ten liczący 2499 m. n.p.m. szczyt górski jest destynacją turystyki kwalifikowanej (ryc. 6, 7).

Ryc. 6. Słupek graniczny na szczycie Rysów
Źródło: Wikipedia (2020a)

Ryc. 7. Tablica graniczna na szczycie Rysów
Źródło: Wikipedia (2020a)

Na uwagę zasługuje fakt, że „Rysy” stanowią oficjalne polsko-słowackie przejście graniczne. Jest to jedno z bardziej nietypowych przejść w Europie. Zostało utworzone w 1999 roku. Ze względu na lokalizację obsługiwało wyłącznie pieszych. Przekraczanie granicy dozwolone było tylko w okresie letnim w porze dziennej. W 2007 roku na mocy układu z Schengen przejście zostało zlikwidowane.

Popularną destynacją jest polsko-czeski szczyt Śnieżka. Jego wysokość bezwzględna wynosi 1602 m. n.p.m. Obszar wokół Śnieżki jest zagospodarowany turystycznie. Znajduje się tam poczta (ryc. 8), obserwatorium (ryc. 9) oraz górna stacja kabinowej kolejki linowej. Przez szczyt przebiegają szlaki turystyczne. Położona po obu stronach granicy infrastruktura wzajemnie się uzupełnia a tym samym zwiększa atrakcyjność destynacji transgranicznej.

Ryc. 8. Poczta po stronie czeskiej na Śnieżce
Źródło: Karpacz (2020)

Ryc. 9. Obserwatorium po stronie polskiej na Śnieżce
Źródło: Karpacz (2020)

Transgranicznymi destynacjami turystycznymi mogą być również najbardziej wysunięte geograficznie punkty danego państwa. Prawdopodobnie każde państwo posiada 4 takie punkty (wysunięte na północ, południe, wschód i zachód). Są one zazwyczaj oznaczone za pomocą słupka (ryc. 10) lub kamienia (ryc. 11). Bywają one dostępne dla podróżnych z obu państw, lub z jednego państwa jeśli bariery administracyjne (np. zamknięta granica) lub fizyczne (np. rzeka) uniemożliwiają dostęp do tego punktu przestrzeni. Przykładowo najbardziej wysunięty na południe punkt znajdujący się na terenie Bieszczadzkiego Parku Narodowego, jest niedostępny od strony polskiej ponieważ nie prowadzi tam żaden znakowany szlak turystyczny (Bieszczadzki Park Narodowy, 2020). Dostępny jest on jednak od strony ukraińskiej.

Ryc. 10. Punkt skrajny Niemiec – słupek w Haldenwanger Eck
Źródło: Wikipedia (2020b)

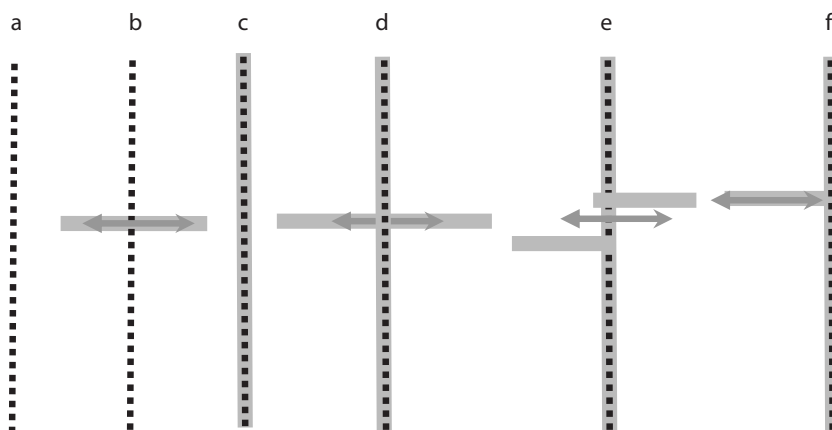

Ryc. 11. Punkt skrajny Polski – kamień w Cedyni
Źródło: Cedynia (2020)

Punkty skrajne charakteryzuje asymetria atrakcyjności turystycznej. Stanowią one atrakcje przede wszystkim dla tego państwa, dla którego są najbardziej wysuniętymi punktami granicznymi. Zazwyczaj dla państwa sąsiedniego nie wyróżniają się one niczym szczególnym. Jednak w przypadku granic otwartych mogą stać się one destynacjami transgranicznymi stymulującymi ruch turystyczny po obu stronach granicy.

Destynacje linearne

Pojęcie linearnych destynacji turystycznych pojawia się zazwyczaj w kontekście dróg (Guiver i in., 2008), szlaków turystycznych (Styperek, 2002), zarówno lądowych jak i wodnych. Więckowski (2010) wyróżnia kilka typów szlaków (ryc. 12) takich jak: szlak wzdłuż granicy z brakiem możliwości przekraczania granicy, szlak transgraniczny- skrzyżowanie szlaków gdy drugi szlak biegnie wzdłuż granicy z możliwością przekraczania granicy w obydwie strony, szlak transgraniczny – skrzyżowanie „przesunięte” z możliwością przekraczania granicy w obydwie strony, szlak z możliwością przekroczenia granicy tylko w jedną stronę. Typologię tę warto uzupełnić o granicę zamkniętą, będącą potencjalną destynacją turystyczną oraz szlak przecinający granicę.

Ryc. 12. Granica państwowa jako rdzeń linearnej destynacji transgranicznej

Źródło: opracowanie własne - modyfikacja (Więckowski, 2010)

Linia graniczna jest potencjalną linearną destynacją transgraniczną, jednak realną destynacją staje się kiedy granica jest otwarta. Po wejściu do UE powstały pasy graniczne. Część z nich jest dopiero zagospodarowywana, na przykład pas graniczny rozdzielający Polskę i Litwę (ryc. 13). Już teraz, dzięki swojej autentyczności stanowi destynację przyciągającą turystów zafascynowanych atrakcyjnością granic i pograniczy (Bogna, Radek, 2014). Nieliczne pasy przekształcają się w atrakcyjne ścieżki i promenady. Funkcjonująca od roku 2011 Transgraniczna Promenada Świnoujście - Heringsdorf (ryc. 14) to trasa dla pieszych i ścieżka

rowerowa łącząca obydwie miejscowości. Na całej oświetlonej trasie ustawione zostały ławki oraz tablice poglądowe dotyczące atrakcji i historii regionu. Symbolicznym miejscem na promenadzie jest platforma na której zainstalowana jest brama symbolizująca integrację regionu przygranicznego.

Ryc. 13. Pas graniczny między Polską i Litwą niedaleko miejscowości Vilkupiai
Źródło: Bogna, Radek (2014)

Ryc. 14. Polsko-niemiecka promenada łącząca Świnoujście i Heringsdorf
Źródło: Polskaniezwykła (2019)

Destynacje przestrzenne

Obiekty transgraniczne

Wśród obiektów transgranicznych kluczową rolę odgrywa infrastruktura transgraniczna. Przede wszystkim są to mosty i tunele. Transgraniczny charakter może mieć również infrastruktura obsługi ruchu granicznego. Na uwagę zasługują budynki transgraniczne, przez które przebiega granica państwa. Transgraniczny charakter tych obiektów eksponowany jest w działaniach marketingowych. Przykładem może być prawdopodobnie jedyny w Europie hotel transgraniczny (ryc. 15), położony na granicy francusko-szwajcarskiej. Interesującą destynacją jest także restauracja Kalin, przez którą przebiega granica chorwacko-słoweńska (ryc. 16).

Ryc. 15. Transgraniczny hotel na granicy Francji i Szwajcarii

Źródło: Uniqhotels (2019)

Ryc. 16. Transgraniczna restauracja na granicy Chorwacji i Słowenii

Źródło: Tripadvisor (2019)

Obszary transgraniczne

Europa jest obszarem intensywnej współpracy międzynarodowej, której podmiotami są państwa, regiony i miasta. Efektem tej współpracy są liczne organizacje i partnerstwa międzynarodowe. Niektóre partnerstwa (np. Grupa Wyszehradzka) stają się destynacjami transnarodowymi (ryc. 17). Wspólnie kształtują produkty turystyczne i podejmują działania promocyjne. Destynacjami stają się również makroregiony UE (Studzieniecki, 2017), w tym Region Morza Bałtyckiego (ryc. 18).

W Europie znajduje się szereg jednostek przestrzennych przedzielonych granicą państwa. Przykładem mogą być Tatry zlokalizowane na terenie Polski i Słowacji. Na terenie Tatr zachodzi intensywna współpraca transgraniczna wspiera-

na jednocześnie przez takie instrumenty jak euroregion Tatry oraz Europejskie Ugrupowanie Współpracy Terytorialnej „Tatry”. Na terenie Europy funkcjonuje 71 EGTC (Council of Europe, 2019) oraz 152 euroregiony (AEBR, 2019). Destynacjami transgranicznymi stają się miasta podzielone. Przykładem może być polski Cieszyn i Czeski Tesin. Miasta te intensywnie współpracują korzystając ze wsparcia euroregionu „Śląsk Cieszyński” (Kurowska-Pysz i in., 2018). Wybrane obiekty transgraniczne o wybitnych walorach kulturowych i przyrodniczych wpisane zostają na UNESCO World Heritage List.

Ryc. 17. Grupa Wyszehradzka jako destynacja

Źródło: Studzieniecki (2016)

Ryc. 18. Region Morza Bałtyckiego jako destynacja

Źródło: Baltic Sea Region (2020)

Warto zauważyć, że na liście dziedzictwa UNESCO znajduje się 39 obiektów transgranicznych. Wśród tych 39 obiektów 20 reprezentuje kategorię dziedzictwa kulturowego, 16 dziedzictwa przyrodniczego 3 dziedzictwa kulturowo-przyrodniczego. Obiekty położone są na terytoriach 67 państw, w tym 35 europejskich. Jednak nie wszystkie obiekty są destynacjami transgranicznymi mającymi ciągłość terytorialną.

Wpis na listę UNESCO staje się ważnym narzędziem promocji destynacji w tym destynacji transgranicznej. Na tym polega wartość dodana wyróżnień, certyfikatów i nagród międzynarodowych. Potencjalnym narzędziem promocji destynacji transgranicznych może być nagroda „Sail of Papenburg” przyznawana przez Europejskie Stowarzyszenie Regionów Granicznych. Nagradzane są osiągnięcia we współpracy transgranicznej na płaszczyźnie kulturalnej, gospodarczej, ekologicznej i społecznej. Szansą promocji destynacji transgranicznych jest nagroda „EDEN” (ang. European Destinations of Excellence). Jest to projekt zainaugurowany w 2006 roku przez Komisję Europejską. Jego celem jest stworzenie europejskiej sieci obszarów i produktów turystycznych, które są mało rozpoznawalne, ale charakteryzują się wyjątkowymi walorami dla dziedzictwa Europy. Warto poszerzyć tę sieć o destynacje transgraniczne.

Podsumowanie

Transgraniczna destynacja turystyczna jest relatywnie nową kategorią w polskiej literaturze naukowej. Kategoria ma wymiar interdyscyplinarny, dlatego zaproponowanie jednej, satysfakcjonującej wszystkich badaczy uniwersalnej definicji wydaje się zadaniem niełatwym a być może nawet niecelowym. Niektórzy badacze utożsamiają destynacje turystyczne z regionami turystycznymi. Jednak oba terminy nie są tożsame. Pierwszy z nich ma rodowód geograficzny, drugi marketingowy. Koncepcja transgranicznej destynacji turystycznej znajduje istotne zastosowania w ekonomii oraz nauce o zarządzaniu. Kluczowym czynnikiem rozwoju destynacji transgranicznych jest współpraca międzynarodowa, w tym współpraca zakresie zagospodarowania i promocji tych destynacji.

Zaproponowana przez autora typologia obejmująca destynacje punktowe, linearne i przestrzenne ma charakter porządkujący. Jest ona zgodna z zasadami podziału logicznego. Destynacje transgraniczne są zróżnicowane genetycznie i organizacyjnie. Ich rozwój odbywa się w turbulentnym otoczeniu międzynarodowym i uwarunkowany jest wieloma czynnikami zewnętrznymi i wewnętrznymi. Jednak problem ten jest dopiero rozpoznawany w literaturze naukowej.

Rdzeniem transgranicznej destynacji turystycznej jest granica państwa. Często jest ona atrakcją przyciągającą turystów. Pojawiają się nowe formy turystyki eksplorujące atrakcje transgraniczne (Mazurek, 2013). Likwidowane są bariery graniczne, intensyfikacji ulega międzynarodowa współpraca turystyczna. Następuje zagospodarowanie trójstyków. Wzrasta liczba obszarów współpracy transgranicznej (np. makroregiony UE, EUWT) w których następuje kreacja i promocja transgranicznych produktów turystycznych. Można założyć, że tendencja ta się utrzyma ponieważ turystyka transgraniczna generuje korzyści dla wszystkich państw tworzących destynację. Szansą dalszego rozwoju destynacji transgranicznych w Europie są nowatorskie instrumenty współpracy terytorialnej, które znajdują zastosowanie na granicach wewnętrznych i zewnętrznych Unii Europejskiej.

Literatura

1. AEBR. (2019). Association of European Border Regions. Pobrane z: https://www.aebr.eu/en/members/list_of_regions.php, (dostęp: 10.09.2019).
2. Baltic Sea Region. (2020). Pobrane z: http://eu.baltic.net/Country_Specific_Information.1397.html, (dostęp: 04.05.2020).
3. Bieszczadzki Park Narodowy. (2020). Pobrane z: https://www.bdpn.pl/index.php?option=com_content&task=view&id=64&Itemid=54, (dostęp: 01.07.2020).
4. Bogna, Radek, (2014). Pobrane z: <http://www.bognairadek.pl/2014/10/rowerem-gory-sudawskie>, (dostęp: 06.05.2020).
5. Borzyszkowski J. (2012). *Dyskusja nad pojęciem destynacja*. Ekonomiczne Problemy Turystyki, nr 738 (20), ss. 9-29.
6. Cedynia. (2020). Pobrane z: <https://cedynia.pl/najdalej-wysuniety-na-zachod-punkt-polski>, (dostęp: 01.07.2020).

7. COE. (2019). Council of Europe. Pobrańe z: <https://portal.cor.europa.eu/egtc/CoRActivities/Pages/welcome.aspx>. (dostęp: 10.09.2019).
8. Dziewoński, K. (1967). *Teoria regionu ekonomicznego*. Przegląd Geograficzny, t. 39, z. 1, ss. 33-50.
9. Euroregion Tatry. (2019). Pobrańe z: http://www.euroregion-tatry.eu/o_historyczno-kulturowoprzyrodniczym_szlaku_wokol_tatr,241_p.html, (dostęp: 10.09.2019).
10. Fedyk, W., Meyer, B., Potocki, J. (2017). *Nowa koncepcja zarządzania regionami turystycznymi*. Studia Oeconomica Posnaniensia, t. 4, nr 5, ss. 60–81.
11. Guiver, J., Lumsdon, L., Weston, R. (2008). *Traffic reduction at visitor attractions: the case of Hadrian's Wall*. Journal of Transport Geography, nr 16(20), ss. 142-150.
12. Kaczmarek, J., Stasiak, A., Włodarczyk, B. (2002). *Produkt turystyczny*. Turystyka i Hotelarstwo, nr 1, ss. 33-54.
13. Karpacz. (2020). Pobrańe z: <https://www.sniezka.karpacz.pl> (dostęp: 01.07.2020).
14. Kruczek, Z. (2017). *Regiony czy destynacje turystyczne. Kontrowersje wokół definiowania i nazywania*. Ekonomiczne Problemy Turystyki, nr 37, ss. 39–47.
15. Kurowska-Pysz, J., Castanho, R., Naranjo Gómez, J.M. (2018). *Cross-border cooperation – the barriers analysis and the recommendations*. Polish Journal of Management Studies, nr 17, ss. 134-147.
16. Leiper, N. (1979). *The framework of tourism: Towards a definition of tourism, tourist, and the tourist industry*. Annals of tourism research, nr 6, ss. 390-407.
17. Liszewski, S. (2003). *Region turystyczny*. Turyzm, nr 13(1), ss. 43-54.
18. Mazurek, T. (2013). *Transgraniczna przestrzeń przy wschodniej granicy Polski a perspektywę rozwoju turystyki*. W: T. Studzieniecki (red.), *Lasy w Europie : turystyka - gospodarka – ekologia*. ss. 176-192. Academia Europa Nostra, Gdynia – Lubieszyn.
19. Niezgoda, A. (2006). *Obszar recepcji turystycznej w warunkach rozwoju zrównoważonego*, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, Poznań.
20. Panasiuk, A. (2015). *Współpraca i konkurencja podmiotów destynacji turystycznej*. Przedsiębiorstwo i Region, nr 7, ss. 71–83.
21. Panasiuk, A. (2017). *Zarządzanie destynacją turystyczną. Aspekty instytucjonalne*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, t. XVIII/8, cz. III, ss. 107–121.
22. Polska niezwykła, Pobrańe z: <http://www.polskaniemiezwyczajna.pl/web/place/28951,swinoujscie-transgraniczna-promenada-swinoujscie---heringsdorf.html> (dostęp: 10.09.2019).
23. Studzieniecki, T. (2005). *Euroregions – new potential destinations*. Tourism Review 60(4), ss. 26-32.
24. Studzieniecki, T. (2017). *EU macroregions as potential tourist destinations*. Studia Turistica nr 3(8), ss. 89-98.
25. Studzieniecki, T., Kurjata, E. (2010). *Destination Branding in the Baltic Europe*. Acta Scientiarum Polonorum. Seria: Oeconomia. nr 4/9, ss. 519–529.
26. Studzieniecki, T., Palmowski, T. (2019). *Delimitacja destynacji turystycznej na przykładzie Regionu Morza Bałtyckiego*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie. t. XX/ 2, cz. 1, ss. 91–107.
27. Studzieniecki, T. (2008). *Europa als nationale und transnationale Destination*. W: W. Freyer, N. Nuamnn, A. Schuler (red.), Standfaktor Tourismus und Wissenschaft; Herausforderungen und Chancen für Destinationen, ss. 131-146, ESV, Berlin.
28. Studzieniecki, T. (2016). *An international political region as a tourist destination - a case study of the Visegrad Group*. Conference proceedings 19th International Colloquium on Regional Sciences, ss. 969-976.
29. Studzieniecki, T., Spiriájevas, E. (2019). *Cross-Border Tourist Destinations in Europe - Genesis, Essence And Promotion*. Conference Proceeding of 46th International Scientific

- Conference on Economic and Social Development – „Sustainable Tourist Destinations”, ss. 341-354.
30. Styperek, J. (2002). *Linearne systemy penetracji rekreacyjnej*. Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań.
 31. Tripadvisor (2019). Pobrane z: https://en.tripadvisor.com.hk/Restaurants-g1567720-Brezice_Lower_Carniola_Region.html. (dostęp: 30.11.2019).
 32. Uniqhotels (2019). Pobrane z: <https://www.uniqhotels.com/hotel-arbez>. (dostęp: 11.09.2019).
 33. Wanagos, M. (2000). *Wpływ dostępności turystycznej na kształtowanie produktu turystycznego regionu*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Problemy Zarządzania, Finansów i Marketing, nr 2, ss. 233–241.
 34. Wikimedia. (2020a). Pobrane z: www.wikimedia.org, (dostęp: 10.04.2020).
 35. Wikipedia (2020a). Pobrane z: https://pl.wikipedia.org/wiki/Przej%C5%9Bcie_graniczne_Rysy-Rysy (dostęp: 01.07.2020).
 36. Wikipedia (2020b). Pobrane z: https://de.wikipedia.org/wiki/Haldenwanger_Eck#/media/Datei:Grenzstein_Haldenwanger_Eck_-_Blick_nach_Deutschland_-_panoramio.jpg. (dostęp: 01.07.2020).
 37. WHL UNESCO. (2019). Pobrane z: <https://whc.unesco.org/en/list/?&transboundary=1>, (dostęp: 10.09.2019).
 38. Więckowski, M. (2010). *Turystyka na obszarach przygranicznych Polski*. Polska Akademia Nauk, Warszawa.